

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Orwell of Athene? Democratie en informatiesamenleving
Schuszler, P.

Citation

Schuszler, P. (1994). Boekbespreking van: Orwell of Athene? Democratie en informatiesamenleving. *Acta Politica*, 29: 1994(1), 105-109. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450223>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450223>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

zijn schaars, terwijl die toch de nodige aanknopingspunten had kunnen bieden om de analyse helderder, eleganter, beknopter en overtuigender uit te kunnen voeren. In dit opzicht kan onder meer worden gedacht aan de bekende variantie-decompositiemethode van Stokes. Deze procedure maakt het mogelijk om aan te geven welk percentage van de variantie in verkiezingsuitslagen voor een partij toegeschreven dient te worden aan lokale factoren en welk percentage aan landelijke factoren. Een dergelijke methode werd onlangs nog gehanteerd in het door Van Tilburg geciteerde onderzoek van Van der Eijk en Visser (1992) in het kader van een analyse van het provinciale karakter van de uitslagen van verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1991.

Hantering van het door Stokes ontwikkelde instrumentarium had Van Tilburg niet alleen in staat gesteld om een groot aantal tabellen weg te laten, maar ook om veel preciezer dan nu het geval is aan te geven hoeveel van de variantie in verkiezingsuitslagen toegeschreven kan worden aan een nationale en hoeveel aan een lokale component. Daarmee had zijn slotconclusie over het nationale karakter van gemeenteraadsverkiezingen aanzienlijk kunnen worden aangescherpt.

Met behulp van uitslagenonderzoek kunnen alleen uitspraken worden gedaan op geaggregeerd nivo. Voor een beter inzicht in de mate waarin individuele kiezers zich bij het uitbrengen van hun stem laten leiden door lokale factoren, zijn individuele gegevens nodig in plaats van uitslagen. Probleem hierbij, zoals Van Tilburg terecht opmerkt, is dat onderzoek naar gemeenteraadsverkiezingen niet een zelfde soort voorziening kent als het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) bij het onderzoek naar Tweede-Kamerverkiezingen. Als gevolg hiervan heeft de auteur een indrukwekkende hoeveel werk moeten verzetten om een groot aantal her en der verrichte enquête-onderzoeken bijeen te brengen.

Toch roepen ook deze werkzaamheden de nodige vraagtekens op. Afgaand op de titel van het boek – Lokaal of nationaal? – lijkt het primaat van de probleemstelling bij de vraag naar het vermeende nationale karakter van gemeenteraadsverkiezingen te liggen en minder bij een historische schets van de periode 1974-1990. Het had dan ook voor de hand gelegen dat de auteur dieper zou zijn ingegaan op (bij voorbeeld) de data uit het NKO'86, dat gegevens bevat over het gedrag bij zowel de gemeenteraadsverkiezingen als de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986. Daarnaast had het niet ondenkbaar geweest als Van Tilburg, in 1987 begonnen met zijn onderzoek, zelf bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 enige dataverzameling zou hebben gepleegd.

Bij een eventuele analyse van de gegevens uit het NKO'86 zou Van Tilburg expliciet uit hebben kunnen gaan van het overwegend nationale karakter van gemeenteraadsverkiezingen door ze op te vatten als tweede-ordeverkiezingen. Daarmee zou hij aansluiting hebben verkregen met de literatuur op dit gebied, waaruit een aantal interessante en (op basis van het NKO'86) toetsbare hypothesen had kunnen worden afgeleid. Door de berekening van tweede-orde (netto gevolg van individuele verschillen in partijkeuze tussen de eerste en tweede-ordeverkiezing) en opkomst-effecten (netto gevolg van individuele verschillen in opkomst tussen beide typen verkiezingen) had dan een gedetailleer-

der inzicht dan nu kunnen worden verkregen in de omvang, richting, en aard van de lokale component van de uitslagen van gemeenteraadsverkiezingen. Beschouwd vanuit deze invalshoek, bevat een aantal van de door Van Tilburg gepresenteerde tabellen duidelijke aanwijzingen voor relatief omvangrijke tweede-orde-effecten (zie o.a. tabel 2 in bijlage 5). Dergelijke effecten hadden eventueel verder kunnen worden 'ingekleurd' op basis van in 1990 verzameld data-materiaal.

Na deze kritische kanttekeningen is het misschien gemakkelijk om de verdiensten van dit proefschrift over het hoofd te zien. Met name Van Tilburgs uitgebreide onderzoek naar lokale lijsten biedt een nuttig overzicht van dit aspect van de lokale politieke cultuur in Nederland. Daarnaast vormt het door hem gemaakte overzicht van data met betrekking tot lokaal kiesgedrag een handzame bron voor andere onderzoekers.

Tot slot valt op dat Van Tilburg, ondanks zijn opmerkingen over het gebrek aan individuele gegevens, in zijn slothoofdstuk nalaat om te wijzen op de wenselijkheid van enigerlei vorm van gecoördineerde dataverzameling rondom gemeenteraadsverkiezingen, analoog aan de NKO's en de dataverzameling zoals die bij recente Europese verkiezingen heeft plaatsgevonden. Van Tilburgs data-problemen maken duidelijk dat een dergelijke voorziening een belangrijke kwaliteitsimpuls kan bieden voor dit terrein van politicologisch onderzoek. Met de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 voor de deur zou een dergelijke aanbeveling niet hebben misstaan.

H. Anker en R. Gilsing

P.H.A. Frissen, A.W. Koers, I.Th.M. Snellen (red.), **Orwell of Athene? Democratie en informatiesamenleving**. Den Haag, Sdu Juridische & Fiscale Uitgeverij, 1992.

Welke vragen en problemen roept de informatisering van de samenleving op voor de Nederlandse parlementaire democratie? Met deze vraag begint de inleiding van Koers in deze bundel. Het is tevens de vraag die ten grondslag ligt aan het project Democratie en informatiesamenleving van de Nederlandse Organisatie voor Technologisch Aspectenonderzoek (NOTA). De NOTA liet het project uitvoeren door een stuurgroep, bestaande uit de hoogleraren Bestuurskunde Frissen en Snellen en de hoogleraar Juridische Informatica Koers. De stuurgroep pakte flink uit met een (door anderen geschreven) literatuurstudie, allerlei deelstudies, bespreking van de literatuurstudie en deelstudies in *brainstormsessies*, een publieksprijsvraag en een *besloten conferentie* waarin de resultaten werden gepresenteerd aan politici, wetenschappers en andere betrokkenen. De uitgave die hier wordt besproken bundelt al deze bijdragen. De bundel is, met de niet opgenomen discussies van de brainstormsessies en de conferentie, de basis voor een advies dat onder eindverantwoordelijkheid van de NOTA zal worden opgesteld door de leden van de stuurgroep en uitgebracht

aan het Nederlandse parlement.

In de inleiding geeft Koers, behalve een schets van het project, ook beknopte samenvattingen van de diverse bijdragen. Hij heeft geen poging ondernomen enige lijn aan te brengen, maar dat was ook niet zijn bedoeling, zo legt hij uit. Hij stelt zich slechts ten doel de lezer aan te zetten tot het lezen van de originele teksten. Koers vergeet echter dat, doordat hij geen structuur aanbrengt, dit doel juist moeilijker bereikbaar wordt. De tamelijk droge opsomming van meningen van auteurs die de inleiding nu is geworden, nodigt bepaald niet uit tot verder lezen.

Na deze inleiding volgt een goede, inspirerende, literatuurstudie (met bibliografie) van Van de Donk en Tops. Deze studie vormt het beste deel van het boek. Uit de beschikbare literatuur zijn acht thema's geselecteerd. Deze thema's zijn te verdelen over twee hoofdthema's. Het eerste hoofdthema betreft (1) de karakteristieken van nieuwe technologieën (wat is nieuw?) en de mogelijkheden die nieuwe technologie biedt tot (2) invoering van (elementen van een) directe democratie, (3) het responsiever maken van de representatieve democratie en (4) meer nadruk op actief burgerschap. Het tweede hoofdthema richt de aandacht op de mogelijke consequenties van nieuwe technologie voor de positie van de belangrijkste actoren in het democratisch proces: (5) intermediaire organisaties, (6) staatsburgers, (7) politici en (8) de volksvertegenwoordiging. Slechts eenmaal spreken de schrijvers zichzelf tegen. Terecht merken zij bij het thema over 'de elektronische politicus' op, dat auteurs die de aard van het politieke ambacht zien veranderen van politieke intuïtie naar kwantitatieve calculatie, voorbijgaan aan het gegeven dat politiek inhoudt het voortdurend afwegen en keuzen maken tussen verschillende belangen en opvattingen. In de laatste paragraaf vragen zij zich echter af, hoe het debat over het plan van staatssecretaris van Volksgezondheid Simons verlopen zou zijn, wanneer de oppositie toegang zou hebben gehad tot de rekenmodellen van de staatssecretaris. Is politiek dan toch alleen maar het resultaat van een (kwantitatief) informatiekort?

De bundel vervolgt, niet geheel logisch, met de drie toespraken gehouden tijdens de conferentie. Minister van Justitie Hirsch Ballin haalt Weber, Ellul, Van Gunsteren, Lewis, Hegel, Dooijeweerd, Zijderveld, Habermas en Mannheim van stal om aan te tonen dat de regelpretenties van de overheid met alle beschikbare technieken geleid hebben tot beperking van vrijheidsrechten. Zijn inleiding mondt uit in de stelling dat de overheid afstand moet nemen van haar sturingspretenties. De stelling die emeritus-hoogleraar Van Peursen in zijn inleiding onderbouwt luidt dat de parlementaire democratie in haar functioneren belemmert wordt door de informatiemaatschappij. Hij pleit daarom voor een inhaal-operatie, waarin de parlementaire democratie haar achterstand in vergelijking met de informatiemaatschappij wegwerkt. De derde inleider, hoogleraar Theoretische en Wijsgerige Sociologie Bertels stelt het begrip 'beeldcultuur' centraal. 'Politiek is voor de informatie-massaconsument eigenlijk een soort programma op de televisie', stelt hij. De 'pointe' van de uitdaging aan de politiek in het huidige tijdperk is volgens hem dat 'echte maatschappelijke problemen (...) als zodanig op tafel komen, al vergt dit gezien het verschil in kennisniveau

tussen mensen vertaling naar onderscheiden begripsniveaus.'

Na deze drie toespraken volgen twaalf deelstudies die, zoals Koers heeft betoogd in zijn inleiding aan het begin van het boek, de 'kern' van de bundel vormen. Het is jammer dat niet is gepoogd de deelstudies in verband te brengen met de literatuurstudie. De auteurs van de deelstudies kregen ook verder een grote mate van vrijheid, want waar de één een oppervlakkig essay schrijft, komen anderen met beargumenteerde en met verwijzingen onderbouwde opinies. De enige beperking die de auteurs blijkbaar opgelegd kregen was de omvang. Het is wellicht om deze reden dat de jurist Berkvens aan zijn bijdrage van vijftien pagina's maar liefst 93 uitgebreide noten, met veel extra tekst, toevoegde.

Een andere opvallende bijdrage komt van de socioloog Van Dijk. In een helder betoog inventariseert hij de mogelijkheden en beperkingen van het inschakelen van nieuwe technologie bij de communicatie tussen burger en (lokale) overheid. Drie instrumenten worden onderling vergeleken: referenda, opinie- en bevolkingsonderzoeken en stadsgesprekken. Terecht betreft Van Dijk bij deze vergelijking verschillende opvattingen van democratie die kunnen worden gehanteerd. Dat brengt hem ten slotte tot een genuanceerde afweging van de genoemde instrumenten, in het licht van de gekozen democratie-opvatting.

Heel wat minder genuanceerd is de bijdrage van bestuurskundige P.H.A. Frissen. Met grove penseelstreken (informatisering, bureaucratisering, versplintering, verbindingen) schetst hij een beeld, dat uitmondt in diverse 'dubbelzinnigheden'. Zo leidt informatisering volgens de auteur tot dubbelzinnige beheersing van de maatschappelijke omgeving, processen tot vergroting van complexiteit en fixatie van verhoudingen, vernieuwing en verstarring, uniformiteit en variëteit, organisatie-grootschaligheid en kleinschaligheid. Voor Frissen is één en ander aanleiding om ervoor te waarschuwen dat heroriëntatie, leidend tot herdefiniëring van betekenis en functie van politiek zowel urgent als onontkoombaar is. Dat de uitkomsten van deze ontwikkelingen enerzijds 'ongekend' en anderzijds 'potentieel gevaarlijk' zijn maakt dat ook hier sprake is van een dubbelzinnigheid. En wie dit alles vanuit normatieve uitgangspunten durft te ontkennen, wordt ten slotte met Nietzsche om de oren geslagen, die stelde dat overtuigingen nog gevaarlijkere vijanden van de waarheid zijn dan leugens. Frissen houdt er een geheel eigen stijl en jargon op na, waarin zinnen passen als: 'Indien de elektronische verbindingen de empirische realiteit van het netwerk-karakter van interorganisatorische en relatiepatronen volgen, is informatisering een nieuwe interdependentie tussen organisaties, die in verzelfstandigde, relatief autonome vorm de noodzaak van communicatie en het realiseren van synergie erkennen.' Wat staat hier nu eigenlijk? Of is Frissens bijdrage ook nog op een andere manier 'dubbelzinnig'?

Van geheel andere orde is de bijdrage van de communicatiewetenschapper V.A.J. Frissen. In haar bijdrage 'Gender en de informatiesamenleving' worden kritische opmerkingen gemaakt bij de positie van de vrouw in de informatiesamenleving. Het is geen vrolijk verhaal en op een aantal punten heeft zij gelijk. Natuurlijk is zij de enige vrouw die een bijdrage aan deze bundel levert en

natuurlijk komt de literatuur die zij in haar bijdrage gebruikt, niet voor in de literatuurstudie van Van de Donk en Tops. Het uitgebreide literatuuroverzicht aan het einde van haar bijdrage is dan ook een goede aanvulling op de literatuurstudie. Aan de andere kant is haar sombere toonzetting niet altijd terecht. Zo kan het citaat aan het begin van haar bijdrage, over vrouwen thuis omringt door kabel-tv, computers en toets-telefoons voor het opzoeken van recepten op de kabel, teleshopping, telebankieren, etc., dat zij opneemt om te wijzen op de positie van vrouwen als opgesloten in elektronische kooien, ook positiever worden uitgelegd: kijk eens hoe makkelijk vrouwen met technologie omgaan! Ook haar kijk op telewerken is wel heel erg eenzijdig: vrouwen zouden hierdoor in het arbeidsproces worden ingeschakeld en tegelijk de zorg voor het gezin kunnen blijven dragen. Maar dit geldt voor mannen toch ook? De somberheid van Frissen lijkt niet altijd even terecht.

Snellens bijdrage, 'Het Nederlandse parlement in een geïnformatiseerde samenleving', is veel positiever van toon. Informatietechnologie kan de democratische effectiviteit van het parlement vergroten. Wel zou volgens hem het parlement meer aandacht moeten hebben voor de output-zijde van het politieke proces. Juist daar, bij het toezicht op het overheidsapparaat, kan nieuwe informatietechnologie optimaal worden benut. Het is jammer dat kamerleden, zoals uit recent onderzoek blijkt, hun controlerende taak steeds minder serieus nemen. Daarmee is de voorkeur van kamerleden voor staatkundige vernieuwing aan de inputzijde niet meer zo opmerkelijk als Snellen in zijn bijdrage stelt.

De eerste prijs van de publieksprijsvraag ging naar de onderzoekers Depla en Schalken. Zij beschrijven de resultaten van de verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten in het jaar 2000. Door een uitgekende strategie, waarbij optimaal gebruik is gemaakt van nieuwe mediatechnieken, weten de PvdA in Nederland en de oud-basketballer Michael Jordan (de eerste zwarte president!) in de VS de verkiezingen te winnen. Een leuk, goed beargumenteerd, verhaal.

In het voorwoord van de bundel beschrijft de directeur van NOTA, Van Eijndhoven, twee mogelijke posities ten opzichte van de nieuwe informatietechnologie en de gevolgen voor de democratie: een optimistische (directe democratie, Athene) en een pessimistische (1984, Orwell). Een derde positie kan ook nog worden onderscheiden: een relativerende. Natuurlijk, nieuwe informatietechnologieën kunnen leiden tot meer efficiënte dienstverlening en controle en tegelijkertijd een gevaar opleveren voor privacy en leiden tot kafkaëske situaties. Maar hoe zit het nu met de gevolgen voor de democratie? Computers leveren technische voordelen op bij de invoering van referenda, maar de vraag blijft of een referendum een geschikt middel is in een representatieve democratie. Privacybezwaren waren er ook ten tijde van de kaartenbakken (waar verouderde informatie overigens vaak veel langer bleef geregistreerd). En Kafka schreef *Het Proces* ruim voor de introductie van de nieuwe informatietechnologie. Anders gesteld: voegt nieuwe informatietechnologie nieuwe, fundamentele vragen toe aan het democratie-debat? De auteurs in dit boek die deze vraag bevestigend beantwoorden, dragen daarvoor te weinig argumenten aan. Maar informatietechnologie levert wel nieuwe middelen op. Daarop wijzen bij

voorbeeld Van de Donk en Tops in hun literatuurstudie en Van Dijk en Snellen in hun deelstudies. De relativerende toon van hun deelstudies past bij de derde onderscheiden positie.

De bundel is verplichte kost voor een ieder die is geïnteresseerd in het thema democratie en informatietechnologie. Vooral de literatuurstudie is meer dan de moeite van het lezen waard. De deelstudies daarentegen zijn over het algemeen te stuurloos en te vrijblijvend. Sommige auteurs houden er bovendien wel erg merkwaardige democratie-opvattingen op na. Zo stelt Berkvens bij voorbeeld zonder blikken of blozen dat het parlement niet in staat is privacywetgeving te beoordelen. En een andere jurist, Hagelstein, stelt dat data-verzameling en de *analyse van de informatie* op politiek-neutrale wijze kan plaatsvinden (en daarom moet worden overgelaten aan commissiebureaus en niet aan fractiestaven). Dit brengt me op een laatste punt van kritiek. Politieke partijen komen regelmatig in de bundel ter sprake. Het is daarom des te merkwaardiger dat zij nergens in de bundel zelf aan het woord komen, terwijl de wetenschappelijke bureaus van de vier grote politieke partijen al diverse studies over dit thema hebben verricht, vaak van een heel wat hoger niveau dan verschillende deelstudies. Naar mijn overtuiging een gemiste kans. En overtuigingen zijn meestal een minder groot gevaar voor de waarheid dan leugens.

P. Schuszler

Paul Taylor, **International organization in the modern world: The regional and the global process**. Pinter, Londen, 1992.

Boeken over internationale organisaties behoren meestal tot één van twee categorieën: ze gaan ofwel over internationale organisaties op wereldschaal, zoals de Verenigde Naties en haar gespecialiseerde organisaties; ofwel ze behandelen regionale organisaties; vooral de studie van de Europese organisaties heeft zich zo langzamerhand tot een zelfstandige onderwerp van wetenschap ontwikkeld. Het aardige van het boek van Taylor is dat het over *beide* soorten internationale organisaties gaat met als algemene conclusie dat de belangrijkste ontwikkelingen zich afspelen op regionaal gebied, terwijl de mondiale organisaties een plateau hebben bereikt in het begin van de jaren tachtig, van waaruit zij zich eventueel verder kunnen ontwikkelen.

Het boek is in vier delen opgedeeld: (1) regionalisme en globalisme, (2) de lessen van de Europese Gemeenschap, (3) de ontwikkeling van globale organisatie en (4) globale organisatie en de nieuwe agenda. Elk deel wordt voorafgegaan door theoretische inleidingen, die samen met de slotconclusie de aanzet tot een nieuw theoretisch raamwerk voor de bestudering van internationale organisaties beogen te vormen.

Een vraag die als een rode draad door de hele studie loopt, is de vraag naar het voortbestaan van de natie-staat. Taylor komt tot de conclusie dat deze niet wezenlijk bedreigd wordt door het verschijnsel internationale organisatie. De